

GRZEGORZ KAMIL SZCZECINA

RELIGIJNO-PATRIOTYCZNE PRZESŁANIE
WYBRANYCH DEKORACJI PLASTYCZNYCH Z ŻOLIBORSKICH
„MSZY ŚW. ZA OJCZYZNĘ” (1982-1984)

RELIGIOUS-PATRIOTIC MESSAGE OF SELECTED ARTISTIC DECORATION
FROM ŻOLIBORZ „MASS. FOR THE HOMELAND” (1982-1984)

A b s t r a c t. In the history of Poland and the Catholic Church in the Homeland there is no lack of heroic witnesses, whose attitude, words and testimony has become a certain “sign of” a given historical period. Undoubtedly, such a character is Bl. Rev. Jerzy Popiełuszko, whose teaching and famous “Mass. For the Homeland” – became a symbol of the end of the twentieth century in Poland. With these services, there was a certain custom of plastic decoration that decorated the chancel of the church of St. Stanislaw Kostka during each “Mass for Homeland”. They expressed the thematic content of the given service in a plastic form, thus constituting a patriotic-national-religious message. There were prevailing historical themes referring to the events at that time and the religious elements. The article presents chosen plastic decorations, also referring to the sermons of the “Zoliborz priest”. The analysis and presentation of works of art is possible thanks to archival collections of the Center for Documentation of the Life and Cult of Bl. Rev. Jerzy Popiełuszko.

Key words: Jerzy Popiełuszko; Mass. For Homeland; decor; patriotism; NSZZ “Solidarity”.

Postać bł. ks. Jerzego Popiełuszki¹ – męczennika komunizmu, już na stałe

Mgr lic. Grzegorz Kamil SZCZECINA – doktorant Instytutu Historii Kościoła i Patrologii KUL; adres do korespondencji: e-mail: grzesszczecina@interia.pl

¹ Alfons (ks. Jerzy) Popiełuszko (1947-1984) – kapłan archidiecezji warszawskiej. Pochodził z Okopów, parafia Suchowola – aktualnie teren archidiecezji białostockiej. Po maturze wstąpił do Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Warszawie. Jako kleryk odbył zasadniczą służbę wojskową w Bartoszycach (1966-1968). Po święceniach kapłańskich (28 maja 1972 r.) pracował w parafiach: Św. Trójcy w Ząbkach i Matki Bożej Królowej Polski w Aninie, pw. Dzieciątka Jezus na Żoliborzu oraz pw. św. Anny w Warszawie, następnie w parafii

wpisała się w patriotyczno-religijny krajobraz Polski². Ten niezłomny kapłan posługując wśród ludzi pracy, w niełatwej rzeczywistości społeczno-politycznej lat osiemdziesiątych minionego wieku, został nazwany przez świat robotniczy kapłanem „Solidarności”. Jego postawa, obecność na procesach sądowych internowanych i wsparcie dla potrzebujących oraz pokrzywdzonych przez aparat komunistyczny, zwłaszcza w okresie stanu wojennego, stały się pewną nadzieją tamtych dni zniewolonej i cierpiącej Ojczyzny. Miejscem posługi duszpasterskiej Błogosławionego był kościół i parafia św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu. Od momentu, gdy ks. Popiełuszko związał się ze światem robotniczym, to ta świątynia stała się miejscem duchowego centrum ludzi pracy.

1. NABOŻEŃSTWO PATRIOTYCZNE

Pewnym znakiem rozpoznawczym, związanym z osobą i posługą bł. ks. Jerzego Popiełuszki, były „Msze św. za Ojczyznę i za tych, którzy dla Niej cierpią najbardziej”³, które odprawiał w latach 1982-1984. To właśnie wtedy głosił,

św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu (od maja 1980 r.) – w charakterze rezydenta. W 1978 r. został mianowany duszpasterzem środowisk medycznych Warszawy, a w 1981 r. – archidiecezji; duszpasterz hutników. W grudniu 1981 r. współorganizator Prymasowskiego Komitetu Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom, współpracownik podziemnego NSZZ „Solidarność”. Przewodniczył nabożeństwom za Ojczyznę w parafii św. Stanisława Kostki, kaznodzieja. Represjonowany przez SB, inwigilowany, wielokrotnie przesłuchiwany i zatrzymywany. Porwany 19 października 1984 r. i zamordowany przez funkcjonariuszy Samodzielnej Grupy „D” Departamentu IV MSW. Pogrzebany 3 listopada 1984 r. przy żoliborskim kościele. Beatyfikowany 6 czerwca 2010 r. Proces kanonizacyjny rozpoczął się 20 września 2014 r. w diecezji Crételi we Francji. Por. G.K. SZCZECINA, *Aktualność przestania moralnego bł. ks. Jerzego Popiełuszki w perspektywie przemian społecznych w Polsce po 1989 roku*, Nowy Sącz 2015, s. 21-54. Zob. także: W. SUMLIŃSKI, *Kto go naprawdę zabił?*, Warszawa 2005; M. KINDZIUK, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Prawdziwa historia męczennika*, Warszawa 2008, s. 8-110; P. LITKA, *Ksiądz Popiełuszko. Dni, które wstrząsnęły Polską*, Kraków 2009, s. 201-210; *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Sługa Boży, patriota, męczennik 1947-1984*, red. L. Sosnowski, Kraków 2004; K. DASZKIEWICZ, *Uprowadzenie i morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki*, Poznań 1990, s. 11-84, 214-330; K. RUANE, *Racja stanu: zabić księdza*, tłum. D. Chylińska, Kraków 2004, s. 9-148 n.; K. KĄKOLEWSKI, „Popiełuszko będzie ukrzyżowany”, Poznań 2010, s. 156-173, 238-270; Cz. RYSZKA, *Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko. Tajemnica życia i śmierci*, Kraków 2010, s. 11-94; M. KINDZIUK, *Wizerunek medialny ks. Jerzego Popiełuszki w polskiej prasie w latach 1980-1984*, Warszawa 2014, s. 19-70.

² Por. W. MIZIOŁEK, *Przedmowa*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, red. Z. Malacki, Warszawa 2004, s. 9.

³ Por. E.K. CZACZKOWSKA, T. WIŚCICKI, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko*, Warszawa 2009, s. 161-199. Por. także: J. KOTAŃSKI, *Nagroda dla księdza*, Ząbki 2010, s. 61-74; A. PATEREK,

słynne na całą Polskę i świat kazania (w sumie 26), które stanowią pewną spójną całość nauczania żoliborskiego kapłana⁴. Inicjatorem tych wyjątkowych nabożeństw patriotycznych⁵ był miejscowy proboszcz ks. Teofil Bogucki⁶. „Msze za Ojczyznę” były sprawowane od grudnia 1980 roku⁷, jednakże od lutego 1982 roku odprawiano je systematycznie w ostatnią niedzielę miesiąca. Wtedy także ks. Bogucki powierzył ks. Jerzemu Popiełuszce ich celebrowanie, wygłaszanie homilii oraz wszelkie przygotowania organizacyjne⁸. Inicjatywa tego

Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko, Warszawa 2016, s. 14-22; M. KINDZIUK, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Prawdziwa historia męczennika*, s. 37-60; T. KACZMAREK, *Błogosławiony Jerzy Popiełuszko. Moim orężem jest prawda i miłość*, Warszawa 2016, s. 12-13, 19-23; M. KINDZIUK, *Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko*, Warszawa 2010, s. 27-43. Zob. także: J. SZÓSTKO, *Nasz duszpasterz i my. Ksiądz Jerzy Popiełuszko w fotografiach i wspomnieniach hutnika*, Białystok 2009.

⁴ Por. G.K. SZCZECINA, *Aktualność przestania moralnego*, s. 55-90. Por. także: P. NITECKI, *Znak zwycięstwa. Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1947-1984)*, Warszawa 1998, s. 88-139; A. LEWEK, *Kaznodziejstwo patriotyczne ks. Jerzego Popiełuszki*, „Ateneum Kapłańskie” 143(2003), z. 3, s. 476-493.

⁵ Por. P. NITECKI, *Wstęp*, w: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, red. G. Bartoszewski, Warszawa 2004, s. 12.

⁶ Ks. prałat Teofil Bogucki (1908-1987) urodził się w okolicach Wysokiego Mazowieckiego. Korzenie jego rodziny pochodziły ze szlachty zagrodowej. Wychowywany więc był w duchu religijnym, patriotycznym, skromności i godności charakteryzujących polską szlachtę. Ukończył Metropolitalne Seminarium Duchowne w Warszawie, przyjmując święcenia 14 czerwca 1936 r. Pracował w licznych parafiach, zaszczepiając w wiernych ducha patriotyzmu, wspomagał ubogich i cierpiących. Podczas II wojny światowej był kapłanem AK w powstaniu warszawskim. W sposób szczególnie interesował się historią. Zawsze zabiegał o dobro ojczyzny. Obdarzano go wieloma ważnymi funkcjami w strukturach Kościoła. W 1974 r. został proboszczem w parafii św. Stanisława Kostki na Żoliborzu, gdzie w trosce o dobro ojczyzny wprowadził comiesięczne „Msze za Ojczyznę”. Dał się poznać jako wybitny kapłan oddany Bogu, człowiekowi i Polsce. Por. Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., J. ELCZYK, *Życie i działalność Księdza Teofila Boguckiego (1908-1987) proboszcza parafii p.w. św. Stanisława Kostki w Warszawie*, Warszawa 2011. Por. także: J. SOCHOŃ, *Tama. Opowieść o życiu i męczeństwie księdza Jerzego Popiełuszki*, Kraków 2010, s. 123-124.

⁷ 16 grudnia 1980 r. w kościele św. Stanisława Kostki odprawiono „Nabożeństwo o jedność i wolność Ojczyzny”, które można przyjąć jako początek „Mszy św. w intencji Ojczyzny” sprawowanych w miejscowej świątyni aż do chwili obecnej. Por. Archiwum Parafii św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu, b. sygn., *Kronika parafii św. Stanisława Kostki w Warszawie 1974-1981*.

⁸ Por. Z. MALACKI, *Świadek trudnych czasów*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, s. 6-7. Por. także: A. MULARSKA, *Święty wśród nas. Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko*, Kraków 2015, s. 344-348; J.H. PŁASKA, *Wspomnienia o księdzu Jerzym*, Warszawa 2000, s. 47-60.

typu nabożeństw pojawiła się już wówczas w wielu ośrodkach duszpasterskich na terenie całej Polski⁹. Na charakterystyczny obraz żoliborskich nabożeństw składały się obok liturgii świętej, stanowiącej centralny ich element: kazanie o określonej, patriotycznej tematyce¹⁰, modlitwa wiernych w aktualnych intencjach narodu, recytacje poezji wieszczów i anonimowych twórców z okresu stanu wojennego w wykonaniu znanych aktorów¹¹ oraz śpiew pieśni religijno-patriotycznych¹².

2. GENEZA „ŻOLIBORSKICH DEKORACJI”

„Msze św. za Ojczyznę” zyskały szczególne znaczenie po wprowadzeniu stanu wojennego. Wobec nałożonego przez władze w dekrecie o stanie wojennym i surowo egzekwowanego zakazu publicznych zgromadzeń była to jedyna, tolerowana przez władzę, forma zgromadzeń. W tej sytuacji te nabożeństwa i żoliborska świątynia były miejscem, w którym ludzie mogli we wspólnocie podobnie myślących i odczuwających wyrazić swój żal, oburzenie, nadzieję na zmiany¹³. Nabożeństwa te były nazywane przez uczestników „dwoma godzinami wolności”¹⁴. Wokół tych Mszy wykształcił się pewien obyczaj związany m.in. z dekoracjami plastycznymi, które zdobiły prezbi-

⁹ Idea Mszy św. za Ojczyznę jest zakorzeniona w narodowej tradycji. Od czasów króla Władysława Jagiełły, kościelnym obyczajem było organizowanie nabożeństw w intencjach politycznych (przed ważnymi bitwami). Papież Klemens XIII nakazał trzydniowe modły za Polskę w 1767 roku, przed jej pierwszym rozbiorem. Podczas narodowych powstań i zaborów nastąpiło znaczne nasilenie nabożeństw „o pomyślność ojczyzny” (m.in. z poparciem Piusa IX w 1863 r. w Rzymie i w innych miastach organizowano procesje w intencji Polski). Por. J. SOCHOŃ, *Tama. Opowieść o życiu i męczeństwie księdza Jerzego Popiełuszki*, s. 125-126.

¹⁰ Ugruntowane były w nauce społecznej Kościoła i w wypowiedziach Jana Pawła II oraz kard. Stefana Wyszyńskiego. Por. J. KOTAŃSKI, *Język miłości, język nienawiści. Język homilii księdza Jerzego Popiełuszki a język komunistycznej nowomowy*, w: *Tyś jest kapłanem na wzór... Ks. Jerzy Popiełuszko w Bytomiu 8 X 1984 r.*, red. A. Sznajder, Katowice 2010, s. 46-54. Por. M. KINDZIUK, *Świadek Prawdy. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki*, Częstochowa 2010, s. 156-161; J. SOCHOŃ, *Tama. Opowieść o życiu i męczeństwie księdza Jerzego Popiełuszki*, s. 124-130; TENŻE, *Błogostawiony ks. Jerzy Popiełuszko*, Kraków 2010, s. 45-54.

¹¹ Podana przez Petera Rainę lista aktorów uczestniczących w „Mszach św. za Ojczyznę” liczy 47 nazwisk aktorów i 4 – śpiewaków. Por. P. RAINA, *Ks. Jerzy Popiełuszko. Męczennik za wiarę i Ojczyznę*, cz. I. *W służbie Kościoła*, Olsztyn 1990, s. 83-84.

¹² Por. G. SIKORSKA, *Prawda warta życia. Ks. Jerzy Popiełuszko*, Londyn 1985, s. 39-66.

¹³ Por. E.K. CZACZKOWSKA, T. WIŚCICKI, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko*, s. 162.

¹⁴ Por. Ł. MAREK, *Msze święte w intencji Ojczyzny z udziałem ks. Jerzego Popiełuszki*, w: *Tyś jest kapłanem na wzór... Ks. Jerzy Popiełuszko w Bytomiu 8 X 1984 r.*, s. 28.

terium kościoła św. Stanisława Kostki podczas każdej „Mszy za Ojczyznę”. Były one nie tylko „pewnym dziełem” artystycznym, ale przede wszystkim wyrażały treść tematyczną danego nabożeństwa, stanowiąc tym samym przesłanie patriotyczno-narodowo-religijne. W sposób symboliczny ilustrowały ideę przewodnią. Od września 1982 roku współautorką każdorazowej koncepcji i oprawy plastycznej była s. Zofia Janczak ABMV, posługująca w zakrytści kościoła. Tak wspomina ona współpracę z ks. Jerzym w tym dziele: „Już od października, aż do końca swego życia, mniej więcej w połowie miesiąca, przychodził do mnie z tematem kazania. Przemysłiliśmy dekorację, a po akceptacji proboszcza [...] wykonywaliśmy ją z pomocą przyjaciół i plastyka. Na wystroju kościoła i dekoracji Księdzu Jerzemu bardzo zależało, aby była trafna, odpowiednia do kazania i przemawiająca do serc modlących się wiernych”¹⁵. Każdorazowa oprawa plastyczna współgrała z głoszonym wówczas kazaniem i czytana poezją. Warto zauważyć, iż bardzo często dekoracje te były inspirowane motywami religijnymi, a także narodowymi, rocznicami wydarzeń historycznych i współczesnych¹⁶. Niestety dziś już nie sposób ustalić plastyków, autorów konkretnych dekoracji. Jednakże z relacji osób zaangażowanych w oprawę „Mszy św. za Ojczyznę” wiemy, iż wykonanie ich należało do plastyków warszawskich teatrów, którzy również włączali się w przygotowanie patriotycznych nabożeństw¹⁷. We wspomnieniach świadków pojawia się postać artystki Teresy Chromy, która miała brać czynny udział w wykonywaniu dekoracji¹⁸. Źródłem w analizie i przedstawieniu wybranych dzieł plastycznych (kierowano się wyjątkowym bogactwem przesłania) są zarchiwizowane fotografie¹⁹, gdyż samych dekoracji nie zachowano. W zbiorach Ośrodka Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie zgromadzono fotografie z dwudziestu ośmiu „Mszy św. za Ojczyznę”, na których widnieją ówczesne dekoracje.

¹⁵ Z. JANCZAK, *Wspomnienie o księdzu Jerzym. Cz. I, grudzień 1998 r.*, „Bóg i Ojczyzna” 1(2000), s. 8-9.

¹⁶ Por. Ł. MAREK, *Msze święte w intencji Ojczyzny z udziałem ks. Jerzego Popiełuszki*, s. 24.

¹⁷ Por. Relacja K. Soborak, zbiory własne.

¹⁸ Por. Relacja D. Starko, zbiory własne.

¹⁹ Por. Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., *Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 27 czerwca 1982 r.; 31 października 1982 r.; 30 stycznia 1983 r.; 30 października 1983 r.*

3. „MSZA ŚW. ZA OJCZYZNĘ” – 27 CZERWCA 1982 ROKU

W trakcie czerwcowego nabożeństwa w sposób szczególny modlono się „za tych, których stan wojenny dotknął najbardziej. Za pozbawionych wolności: skazanych, aresztowanych, internowanych. Za pozbawionych pracy. Za ich rodziny, a zwłaszcza za ich dzieci”²⁰. Tematem przewodnim było: „Wielkie wołanie o wolność w Ojczyźnie”. Dlatego też dekoracja, choć w pewien sposób skromna, to jednak kryła w sobie głębokie przesłanie klimatu zniewolenia ojczyzny – odebrania podstawowego prawa człowieka: wolności, o której często w swoich kazaniach wspominał ks. Popiełuszko. Na dużej mapie Polski – utrzymanej w biało-czerwonej kolorystyce nawiązującej do barw narodowych, zaznaczono wszystkie obozy skazanych (na czerwono) i internowania (na niebiesko), z zaakcentowaniem miejsca internowania Lecha Wałęsy. Miejsce to na mapie podkreślono zdjęciem przywódcy zdelegalizowanego NSZZ „Solidarność”. Mapa Polski została przecięta w poprzek czarnym kirem – symbolizującym żałobę, cierpienie i zniewolenie narodu, „płacz” rodzin i dzieci zatrzymanych i internowanych ojców, matek. Jednak w centralnym miejscu mapy Polski, niczym w sercu, umieszczono samą twarz Matki Bożej Jasnogórskiej – Królowej Polski. Jej poranione oblicze w symbolu „blizn” zawsze symbolizowało, a wówczas w sposób szczególny wyobrażało cierpienia i męki narodu. Jednakże było to również przesłanie dla zniewolonych Polaków, gdzie szukać prawdziwej wolności, pokrzepienia i nadziei. Boleść rodzin i cierpienie dzieci internowanych zostało zawarte i wyrażone w treści kazania ks. Jerzego, kiedy mówił: „W czerwcu, w miesiącu poświęconym Bożemu Sercu, chcemy naszym sercem ogarnąć tych, którzy serca najbardziej potrzebują. Chcemy ogarnąć dzieci rodzin tych, których stan wojenny dotknął najbardziej. Dzieci są szczególnie wrażliwe na wszelką niesprawiedliwość [...] Dlatego nie mogło nie wywrzeć wstrząsu w psychice dziecka spotkanie z brutalnym złem i nienawiścią, które przeszły przez wiele naszych domów rodzinnych na początku stanu wojennego [...] Dość mamy dzieci osieroconych, przebywających w domach dziecka, dzieci samotnych i smutnych. Czyje sumienie obciążymy dziećmi osieroconymi w czasie stanu wojennego? [...] Dopomóż nam, Panie Jezu [...]. Dodaj siły, męstwa i mądrości matkom dzieci, których ojcowie są głosem milionów naszych rodaków w «Solidarności» nadzieję mających [...]. Ty znasz płaczącą pięcioletnią

²⁰ J. POPIELUSZKO, *Msze święte za Ojczyznę. Czerwiec 1982*, w: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 57.

dziewczynkę, która woła do ojca w czasie odwiedzin w obozie koło Warszawy: «Tatusiu, wróć do domu albo pozwól mi zostać tu z tobą». Ty, Jezu, znasz bóle i niepokoje wszystkich dziecięcych osieroconych serc. Dlatego wierzymy, że cierpienia dzieci i cierpienia całego narodu muszą przynieść właściwe owoce. To, co wielkie i piękne, rodzi się przez cierpienie. Tak, jak na cierpieniach, na bólu, na łzach i krwi roku 1970 wyrósł patriotyczny zryw ludzi młodych, wyrosła «Solidarność»²¹. Dekoracja i główne przesłanie tematyki nabożeństwa wyrażała również poezja czytana na zakończenie Mszy św. przez aktorów. Recytowano wówczas m.in. strofy wierszy Marii Konopnickiej, Jana Kasprówicza czy Ernesta Bryła²².

4. „MSZA ŚW. ZA OJCZYZNĘ” – 31 PAŹDZIERNIKA 1982 ROKU

We wprowadzeniu do liturgii ks. Jerzy, nawiązując do minionych wydarzeń, mówił: „Miesiąc październik, który dzisiaj kończymy, znów był bardzo brzemienny w bolesne i tragiczne wydarzenia. W miesiącu tym znów połała się bratnia krew. Odebrano życie młodemu hutnikowi. [...] były dalsze masowe aresztowania i internowania. Ale w miesiącu tym, [...] jeden z synów naszej Ojczyzny został zaliczony do grona świętych męczenników”²³. Również w tym miesiącu papież Jan Paweł II kanonizował o. Maksymiliana Marię Kolbego, którego życie i działalność w sposób szczególnie inspirowało ks. Jerzego Popiełuszko już od najmłodszych lat²⁴. Podniosła uroczystość „wyniesienia do chwały ołtarzy” odbiła się szczególnym echem w Ojczyźnie²⁵. Znalazło to również swoje potwierdzenie w oprawie i treści nabożeństwa patriotycznego. W lewej części prezbiterium umieszczono dekorację plastyczną, która była podzielona na dwie części. W górnej, na białym tle, artysta umieścił postać św. Maksymiliana w obozowym otoczeniu: za kolczastymi

²¹ J. POPIEŁUSZKO, *Homilia z 27 czerwca 1982 r.*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, s. 45-47.

²² Por. *Poezje i recytacje. Czerwiec 1982*, w: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 394-405.

²³ Demonstracje robotników w październiku 1982 r. były przez władzę krwawo tłumione m.in. w Warszawie. J. POPIEŁUSZKO, *Msze święte za Ojczyznę. Październik 1982*, w: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 93.

²⁴ Por. M. KINDZIUK, *Świadek Prawdy. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki*, s. 19-21.

²⁵ Por. P. MILCAREK, *Jerzy Popiełuszko. Kapłan Miłości*, Warszawa 2014, s. 118.

drutami w obozowym drelichu, na którym (w miejscu serca świętego) umieszczono kontury Ojczyzny, wypełnione charakterystycznymi dla obozu Auschwitz-Birkenau pasiakami. Na mapie Polski umieszczono numer obozowy o. Kolbe. Wyrażał on cierpienia i trudną historię Narodu. Namalowane druty kolczaste były symbolem ciągłego zniewolenia Ojczyzny. Św. Maksymilian M. Kolbe jawił się jako orędownik cierpiących i zniewolonych Polaków. Zostało wyrażone to w dolnej części dekoracji, gdzie na czerwonym tle, białymi literami – tzw. „solidarycą”²⁶ – umieszczono napis: „Patron Polski udręczonej”. Całość więc dekoracji była utrzymana w narodowych barwach. Wszystko to korespondowało z ówczesną komunistyczną niewolą, stanem wojennym, a przede wszystkim ze słowami ks. Jerzego, który wygłosił kazanie jakby mową zwróconą do „oświęcimskiego męczennika”: „Stoimy dzisiaj przy ołtarzu Chrystusowym wobec Twojego wizerunku, święty Maksymilianie, Patronie Polski udręczonej. Stoimy, aby zaność modlitwę do tronu Bożego, aby za Twoim pośrednictwem prowadzić z Bogiem dialog w imieniu naszym i w imieniu tych wszystkich, którzy cierpią za walkę o sprawiedliwość i prawdę w Ojczyźnie. Wszystkie wniosłe przeżycia poprzednich lat [...] przeżycia związane z narodzinami «Solidarności» – wszystko to miało nas przygotować i umocnić do mężnego znoszenia cierpień i upokorzeń, jakie od przeszło dziesięciu miesięcy przeżywamy [...]. Zaliczenie do grona świętych Ciebie, Ojczy Maksymilianie, współczesny męczenniku, ukazuje nam i utwierdza nas w przekonaniu, że potęga zła, zakłamania, pogardy i nienawiści do człowieka musi być pokonana. Jesteś, święty Maksymilianie, symbolem zwycięstwa, jakie odnosi człowiek siłą zniewolony, ale pozostaje duchem wolny [...]. Tak bardzo jesteś nam potrzebny, święty Maksymilianie, jako wzór człowieka nie ulegającego lękowi, nie ulegającego zastraszeniu. Jako święty, którego można nazwać Patronem Polski udręczonej. Bo który ze świętych mógłby upominać się bardziej o swój zniewolony dzisiaj naród, jak nie Ty, który byłeś bity i poniewierany. Który patrzyłeś na załęczonych braci, przebywających z Tobą w więzieniu, a potem w obozie i w bunkrze głodowym. Którego zabrano do obozu bez wyroku, tylko dlatego, że należałeś do synów kochających Ojczyznę i Prawdę, który przyjąłeś cierpienie i śmierć za drugiego człowieka”²⁷. Ks. Popiełuszko ukazywał św. o. Maksymiliana jako szczególnego patrona Polski i Polaków, jako wzór niezwykle aktualny.

²⁶ Charakterystyczny rodzaj czcionki występujący w logo NSZZ „Solidarność”. Kształt liter miał być symbolem wspierających się robotników.

²⁷ J. POPIELUSZKO, *Homilia z 31 października 1982 r.*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, s. 57-60.

5. „MSZA ŚW. ZA OJCZYZNĘ” – 30 STYCZNIA 1983 ROKU

W związku z 120. rocznicą powstania styczniowego (1863 r.) dekoracja i głoszone treści bezpośrednio nawiązywały do niepodległościowego zrywu Narodu. Wprowadzając do liturgii Mszy św., ks. Jerzy mówił: „Wspólną modlitwą za Ojczyznę i tych, którzy dla niej cierpią, wykonujemy jak gdyby testament tego wielkiego arcypasterza Warszawy [abp Antoni Fijałkowski – przyp. aut.], który odszedł do Pana w trudnych czasach poprzedzających powstanie styczniowe [...]. Chcemy, aby uroczyste Msze [...] podtrzymywały w nas ducha umiłowania Ojczyzny, wzmacniały nadzieję, powiększały troskę o dobro wspólnego domu”²⁸. Dekoracja plastyczna przedstawiała białego orła (godło Polski niepodległej z 1918 r.) w złotej koronie, na czerwonym tle. U dołu, w lewej części umieszczono datę „1863” – rok rozpoczęcia powstania styczniowego, a po prawej stronie „1983” – jako nawiązanie do 120. rocznicy. Pod datami umieszczono wymowne zawołanie: „Powstań Polsko”, które wzywało do rewolucji moralnej, co w pewien sposób korespondowało z kazaniem „żoliborskiego kapłana”²⁹. Nawiązaniem do powstania styczniowego, jako walki zniewolonej Ojczyzny, było umieszczenie pod dekoracją figur dwóch anonimowych postaci z powstania warszawskiego (1944 r.). Tłem była biało-czerwona flaga. W kazaniu ks. Popiełuszko przedstawił kontekst historyczny walki o wolność, jaka na przestrzeni wieków stała się pewną tradycją Polaków³⁰. Kazanie było istną panoramą dziejów najnowszych i przejmującą lekcją dziejów Polski³¹. Również nabożeństwo ze stycznia 1984 r. w kazaniu, dekoracji³² i oprawie nawiązywało do powstania styczniowego, a szczególnie do ostatniego dyktatora – Romualda Traugutta, którego ks. Popiełuszko, obok św. o. Maksymiliana Kolbego, ukazywał jako wzór dla współczesnych sobie Polaków³³. Oprawa recytatorska Mszy św. za Ojczyznę w styczniu 1983 r. korelowała z dziejami narodu i nawiązaniem historycznymi

²⁸ *Msze święte za Ojczyznę. Styczeń 1983*, w: Ks. Jerzy Popiełuszko. *Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 123.

²⁹ Por. G.K. SZCZECINA, *Aktualność przestania moralnego*, s. 55-90.

³⁰ Por. P. MILCAREK, *Jerzy Popiełuszko*, s. 129.

³¹ Por. J. POPIELUSZKO, *Homilia z 30 stycznia 1983 r.*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, s. 67-72.

³² Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., *Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 29 stycznia 1984 r.*

³³ Por. P. MILCAREK, *Jerzy Popiełuszko*, s. 202-205; Por. J. POPIELUSZKO, *Msze święte za Ojczyznę. Styczeń 1984*, w: Ks. Jerzy Popiełuszko. *Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 261-272; *Poezje i recytacje. Styczeń 1984*, w: tamże, s. 541-550.

w kazaniu. Przytaczano wówczas poezje m.in.: Zygmunta Krasińskiego, Ernesta Brylla czy Wisławy Szymborskiej³⁴. Wiersze przypominały obecnym długie dzieje narodowych cierpień, ale także niezachwianą postawę przodków w sprawie walki o wolność Ojczyzny. Przypominały, że to z wiary czerpali nasi przodkowie siły, i dzięki niej nie utracili nigdy nadziei³⁵.

6. „MSZA ŚW. ZA OJCZYZNĘ” – 30 PAŹDZIERNIKA 1983 ROKU

Nabożeństwo to w swoim przesłaniu³⁶, również plastycznym, nawiązywało do piątej rocznicy pontyfikatu Jana Pawła II. Z reguły dekoracje towarzyszące Eucharystiom podejmowały elementy dobrze znane – dopiero ich połączenie było oryginalnym przesłaniem. Podobnie było tym razem. Dekoracja została umieszczona nad ołtarzem. W jej centrum znajdowała się twarz papieża – wówczas symbol energii, nieugiętej woli, wytrwałości. Tłem dla głowy papieża był orzeł z godła polskiego, jednak miał on na głowie koronę, co nawiązywało do upragnionej wolności Ojczyzny. W dolnej części dekoracji wypisano tradycyjną chrześcijańską triadę cnót. Na tę okazję triada cnót została jakby zmodyfikowana: w miejscu, gdzie znajduje się „miłość”, wstawiono napis „Solidarność”³⁷. Odnajdywało to uzasadnienie w kaznodziejstwie ks. Popiełuszki, który często ukazywał cnotę solidarności jako jedną z przejawów ewangelicznej „miłości”, bądź jej realizację³⁸. W prawej części prezbiterium umieszczono żółte płótno z papieskim herbem, a w lewej – na niebieskim płótnie zamieszczono monogram maryjny. Zawierało to historyczną i duchową prawdę o oddaniu się Narodu w opiekę Najświętszej Maryi Panny oraz umiłowaniu jej przez Jana Pawła II. Również w ten sposób miesiąc poświęcony Matce Bożej został wyrażony w dekoracji. Kazanie z październikowego nabożeństwa doskonale współgrało z dekoracją, gdyż było ono formą „listu do papieża”, obfitującego w cytaty. Męczennik komunizmu przypominał w nim różne szczegółowe okoliczności, słowa, gesty Ojca Świętego – zawsze świadczące o jego miłości do Ojczyzny i Polaków, a także o poparciu dla „Solidarności”³⁹.

³⁴ Por. *Poezje i recytacje. Styczeń 1983*, w: tamże, s. 454-460.

³⁵ Por. G. SIKORSKA, *Prawda warta życia*, s. 41.

³⁶ Por. J. POPIELUSZKO, *Msze święte za Ojczyznę. Październik 1983*, w: tamże, s. 225-236.

³⁷ Por. P. MILCAREK, *Jerzy Popiełuszko*, s. 180-181.

³⁸ Por. G.K. SZCZECINA, *Aktualność przesłania moralnego*, s. 79-90.

³⁹ Por. J. POPIELUSZKO, *Homilia z 30 października 1984 r.*, w: *Książki Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984*, s. 113-119.

*

„Msze św. za Ojczyznę i tych, którzy dla Niej cierpią najbardziej”, odprawiane przez bł. ks. Jerzego Popiełuszkę w kościele św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu, były czasem i miejscem religijno-patriotycznych manifestacji, publicznego wyznania wiary, ale przede wszystkim stanowiły refleksję nad ówczesną współczesnością, podejmowaną w duchu Ewangelii. Były one ponadto pewnym azylem bezpieczeństwa i namiastką wolności. Przede wszystkim jednak były miejscem wyciszenia i głębokiej modlitwy, także czasem wielu powrotów do wiary i do Kościoła⁴⁰. Wśród modlących się byli m.in. robotnicy, intelektualiści, artyści i ludzie prości. Nie brakowało i niewierzących, którzy przybywali do tej świątyni, by wyrazić swój sprzeciw wobec władz, ale przede wszystkim by zaczerpnąć siły i nadzieję. Uczestnicy tych spotkań do dziś wspominają niezwykłą jedność i zaświadczenia o przemieniającej mocy łask, których doświadczali w czasie tych nabożeństw⁴¹. Dzięki archiwalnym zdjęciom, zgromadzonym w Ośrodku Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki, można w sposób komplementarny dokonać analizy i przesłania dekoracji mszalnych oraz ich współbrzmienia z głoszonym wówczas „słowem”. Analiza plastycznych dzieł wskazuje na ich religijno-ojczyźniane przesłanie, które zawsze było pewnym dopełnieniem głoszonych treści. Przeważała w nich tematyka historyczna nawiązująca do ówczesnych wydarzeń oraz elementy religijne, szczególnie te charakterystyczne dla narodu polskiego (np. Matka Boża Częstochowska). Można również zaobserwować pewien czasowy „rozwój” wykonywanych dekoracji. Często używano symboli, które kryły w sobie przekaz zmierzający do pokrzepienia i umocnienia ducha odbiorców. Ich wykonanie i przesłanie było ugruntowane w danej sytuacji społecznej. Z pewnością więc ten, często pomijany element

⁴⁰ Por. M. KINDZIUK, *Świadek Prawdy. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki*, s. 159. Zob. także: *Pod adresem księdza Jerzego*, red. J. Dyga, Warszawa 2010.

⁴¹ Por. *Wielcy Polacy. Jerzy Popiełuszko. Męczennik za wiarę*, red. J. Dowgiałło-Tyszka, Warszawa 2007, s. 16. Por. także: Z. MALACKI, *Zwyczajna niezwykła parafia u grobu ks. Jerzego Popiełuszki*, Warszawa 2007, s. 72-73; *Świadectwa*, w: *Ks. Jerzy Popiełuszko. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984*, s. 589-633; *Czuwamy. Służba przy grobie Księdza Jerzego Popiełuszki 1984-2010*, red. W. Ablewicz-Wosińska, Warszawa 2010; J. SIKORSKI, *Kapłaństwo oporu*, w: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Spotkania po latach. Wywiady*, red. A. Olędzki, Kraków 2010, s. 173-190; A. SZANIAWSKA, *Profesor i prosty ksiądz*, w: tamże, s. 103-118; S. JAWORSKI, *Biel i czerwień*, w: Tamże, s. 141-172; K. ŁANIEWSKA, *Teatr prawdy*, w: tamże, s. 191-210; S. BARTKOWSKI, *W stronę bliźniego*, w: tamże, s. 231-252.

z „Mszy św. za Ojczyznę”, winien być w przyszłości poddany gruntownej analizie i ukazaniu jako formy kontynuacji przekazu, zobrazowaniu kazań bł. ks. Jerzego Popiełuszki.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Archiwum Parafii św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu, b. sygn., Kronika parafii św. Stanisława Kostki w Warszawie 1974-1981.
- Ks. JERZY POPIEŁUSZKO. Ofiara spełniona. Msze święte za Ojczyznę odprawiane w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie w latach 1982-1984, red. G. Bartoszewski, Warszawa 2004.
- Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Kazania 1982-1984, red. Z. Malacki, Warszawa 2004.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 27 czerwca 1982 r.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 31 października 1982 r.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 30 stycznia 1983 r.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 30 października 1983 r.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., Fotografie z Mszy św. za Ojczyznę 29 stycznia 1984 r.
- Ośrodek Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Warszawie, b. sygn., J. Elczyk, Życie i działalność Księdza Teofila Boguckiego (1908-1987) proboszcza parafii p.w. św. Stanisława Kostki w Warszawie, Warszawa 2011.
- Relacja D. Starko, zbiory własne.
- Relacja K. Soborak, zbiory własne.

LITERATURA

- BARTKOWSKI S., W stronę bliźniego, w: Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Spotkania po latach. Wywiady, red. A. Olędzki, Kraków 2010, s. 231-252.
- CZACZKOWSKA E.K., WIŚCICKI T., Ksiądz Jerzy Popiełuszko, Warszawa 2009.
- Czuwamy. Służba przy grobie Księdza Jerzego Popiełuszki 1984-2010, red. W. Ablewicz-Wosińska, Warszawa 2010.
- DASZKIEWICZ K., Uprowadzenie i morderstwo ks. Jerzego Popiełuszki, Poznań 1990.
- JANCZAK Z., Wspomnienie o księdzu Jerzym, cz. I, grudzień 1998 r., „Bóg i Ojczyzna” 1(2000), s. 8-15.
- KACZMAREK T., Błogosławiony Jerzy Popiełuszko. Moim orężem jest prawda i miłość, Warszawa 2016.
- KĄKOLEWSKI K., „Popiełuszko będzie ukrzyżowany”, Poznań 2010.
- KINDZIUK M., Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko, Warszawa 2010.
- KINDZIUK M., Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Prawdziwa historia męczennika, Warszawa 2008.

- KINDZIUK M., Świadek Prawdy. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki, Częstochowa 2010.
- KINDZIUK M., Wizerunek medialny ks. Jerzego Popiełuszki w polskiej prasie w latach 1980-1984, Warszawa 2014.
- KOTAŃSKI J., Język miłości, język nienawiści. Język homilii księdza Jerzego Popiełuszki a język komunistycznej nowomowy, w: Tyś jest kapłanem na wzór... Ks. Jerzy Popiełuszko w Bytomiu 8 X 1984 r., red. A. Sznajder, Katowice 2010, s. 46-54.
- KOTAŃSKI J., Nagroda dla księdza, Ząbki 2010.
- Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Sługa Boży, patriota, męczennik 1947-1984, red. L. Sosnowski, Kraków 2004.
- LEWEK A., Kaznodziejstwo patriotyczne ks. Jerzego Popiełuszki, „Ateneum Kapłańskie” 143(2003), z. 3, s. 476-493.
- LITKA P., Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Dni, które wstrząsnęły Polską, Kraków 2009.
- ŁANIEWSKA K., Teatr prawdy, w: Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Spotkania po latach. Wywiady, s. 191-210.
- MALACKI Z., Zwyczajna niezwykła parafia u grobu ks. Jerzego Popiełuszki, Warszawa 2007.
- MAREK Ł., Msze święte w intencji Ojczyzny z udziałem ks. Jerzego Popiełuszki, w: Tyś jest kapłanem na wzór... Ks. Jerzy Popiełuszko w Bytomiu 8 X 1984 r., s. 22-45.
- MILCAREK P., Jerzy Popiełuszko. Kapłan Miłości, Warszawa 2014.
- MULARSKA A., Święty wśród nas. Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko, Kraków 2015.
- NITECKI P., Znak zwycięstwa. Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1947-1984), Warszawa 1998.
- PATEREK A., Błogosławiony ksiądz Jerzy Popiełuszko, Warszawa 2016.
- PLASKA J.H., Wspomnienia o księdzu Jerzym, Warszawa 2000.
- Pod adresem księdza Jerzego, red. J. Dyga, Warszawa 2010.
- RAINA P., Ks. Jerzy Popiełuszko. Męczennik za wiarę i Ojczyznę, cz. I. W służbie Kościoła, Olsztyn 1990.
- RUANE K., Racja stanu: zabić księdza, tłum. D. Chylińska, Kraków 2004.
- RYSZKA Cz., Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko. Tajemnica życia i śmierci, Kraków 2010.
- SIKORSKA G., Prawda warta życia. Ks. Jerzy Popiełuszko, Londyn 1985.
- SIKORSKI J., Kapłaństwo oporu, w: Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Spotkania po latach. Wywiady, s. 173-190.
- SOCHOŃ J., Błogosławiony ks. Jerzy Popiełuszko, Kraków 2010.
- SOCHOŃ J., Tama. Opowieść o życiu i męczeństwie księdza Jerzego Popiełuszki, Kraków 2010.
- SUMLIŃSKI W., Kto go naprawdę zabił?, Warszawa 2005.
- SZANIAWSKA A., Profesor i prosty ksiądz, w: Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Spotkania po latach. Wywiady, s. 103-118.
- SZCZECINA G.K., Aktualność przesłania moralnego bł. ks. Jerzego Popiełuszki w perspektywie przemian społecznych w Polsce po 1989 roku, Nowy Sącz 2015.
- SZÓSTKO J., Nasz duszpasterz i my. Ksiądz Jerzy Popiełuszko w fotografiach i wspomnieniach hutnika, Białystok 2009.
- Wielcy Polacy. Jerzy Popiełuszko. Męczennik za wiarę, red. J. Dowgiałło-Tyszka, Warszawa 2007.

RELIGIJO-PATRIOTYCZNE PRZESŁANIE
WYBRANYCH DEKORACJI PLASTYCZNYCH Z ŻOLIBORSKICH
„MSZY ŚW. ZA OJCZYZNĘ” (1982-1984)

S t r e s z c z e n i e

W historii Polski i Kościoła katolickiego w Ojczyźnie nie brak heroicznych świadków, których postawa, słowa i świadectwo stały się pewnym „znakiem rozpoznawczym” danego okresu dziejowego. Niewątpliwie taką postacią jest bł. ks. Jerzy Popiełuszko, którego nauczanie i słynne „Msze św. za Ojczyznę” – stały się symbolem końca XX wieku w Polsce. Ze wspomnianymi nabożeństwami wiązał się pewien zwyczaj dekoracji plastycznych, które zdobiły prezbiterium kościoła św. Stanisława Kostki podczas każdej „Mszy za Ojczyznę”. W formie plastycznej wyrażały one treść tematyczną danego nabożeństwa, stanowiąc tym samym przesłanie patriotyczno-narodowo-religijne. Przeważała w nich tematyka historyczna nawiązująca do ówczesnych wydarzeń oraz elementy religijne. Artykuł prezentuje wybrane dekoracje plastyczne, również w odniesieniu do danych kazań „żoliborskiego kapłana”. Analiza i prezentacja dzieł artystycznych jest możliwa dzięki zbiorom archiwalnym Ośrodka Dokumentacji Życia i Kultu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki.

Słowa kluczowe: Jerzy Popiełuszko; Msze św. za Ojczyznę; dekoracje; patriotyzm; NSZZ „Solidarność”.